

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

НАЦИОНАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА №90
(19280)

2019 чылдың
август 13
вторник

Хүннүн үнери — 04:56
Ажары — 20:11
Хүн дурту — 15:15

Садар өртээ хостуг 12+

Август 15 – Тыва Республиканың Хүнү

Тыва Республиканың Хүнүн чылдың-на август 15-те республиканың хей национал чону калбаа-биле демдегеп эрттирип турар. Республика Хүнү ниитил-политиктиг утка-шынарлыг боорундан аңгыда, кады чурттап, ажылдап чоруур хей национал чоннарның найырларының байырлалы апарган. Барык бир век бурунгаар Тывага чурттап чораан орус болгаш тыва чоннарның бот-боттары билчир, эптиг-чөптүг чоруундан Тыва Республиканың Хүнүнүн төөгүзү эгелээн.

1917 чылда Россияга Октябрь революциязы тиилээн, хаанның эрге-чагырганың адаанга турган Урянхай крайга совет эрге-чагырга тургустунуп эгелээрге-ле, тыва чонун бот-догуннаан хамаарышпас күрүнениң дугайында айтырыг көдүрлүп келген. Урянхай крайның орус чурттакчыларының 1918 чылдың июнь 11-де эрткен V съездинге оон делегаттары тыва улустун бот-догуннаан чоруун хүлээп көргөн. Ол-ла чылдың июнь 13-те тыва улустун төлээлеринин съездинге кол айтырыг Таңды Тываның хамаарышпас күрүнениң дугайында болган. 1918 чылдың июнь 18-те орус, тыва чоннарның съездинге Таңды Тываның бот-догуннаан чоруунун, тыва биле орус чоннарның эл-найырларының болгаш кады ажылдажылгазының дугайында дугуржулганы хүлээп алган. Тывага өөскүп үнген хамааты дайыны ол дугуржулганы боттандырынга, бүгү Тываның съездин эрттиреринге шактык болган.

Хамаарышпас тыва күрүнени тургузарынга Тыва чурттуг Иннокентий Сафьянов улуг уjur-дузалыг болган. Совет партийжи удуртулганың чамдык кижигүннери (Кижээлээрге, Б.З. Шумяцкий) Тываны чаа тургустунган Моол Арат Республика күрүнө каттыштырыларын Совет Россияның үстүкү органнарынга саналдап турган. Тываны Моолга каттыштырынга белеткел ажылдарын эгелээринин дугайында айтышкынны Б.З. Шумяцкийден Иннокентий Сафьянов 1921 чылдың март 18-те телеграф дамчыштыр алгаш, аңаа удурланып, Даа кожуунун чадырыкчызы ноян Буян-Бадаргы-биле харылзашкан, олар хамаарышпас тыва күрүнени тургузары-биле хемчеглерни апарып кирипкеннер. Урянхай крайның орус чурттакчылары база Тываны Моолга каттыштырынга удур дээрзи билдингир турган. Тывага болуп эрткен хамааты дайынының үзүндө национал-хосталгалыг шимчээшкинге араттар эрес-дидим киришкен Даа биле Бээзи кожууннарның чонунун төлээлеринин улуг хуралын 1921 чылдың июнь 25-26 хуннеринде Чадаанага эрттиргеш, хамаарышпас тыва күрүнени тургузар деп шийтирерин Урянхай крайның орус чонунун Иннокентий Сафьянов баштаан

төлээлеринин киржилгези-биле хүлээп алган. Бүгү Тываның чонунун шуулганын дарый чыып, бот-догуннаан тыва күрүнениң тургустунганын чарлаар деп дугурушкан. 1921 чылдың август айның 13-16 хуннеринде Таңды кожуунун Суг-Бажы деп черде Атамановка (амгы Кочетов) суурга Тываның тос кожуунунун чоннарының төлээлери улуг шуулганга чыылгаш, Тыва Арат Республиканың тургустунганын чарлаан.

Чоннарның хамаарышпас чоруунун дугайында совет эрге-чагырганың үндүрген баштайгы декреттеринге дүүштүр Совет Россия бот-догуннаан Тыва Арат Республиканы тургузарынга удурланмайн барган. Совет Россияның 17 төлээзи бүгү Тываның чыыжына олуржуп, тываларның төөгүзүндө көстүп көрбээн болуушкун – Тыва Арат Республиканың тургустунганының херечилери болганнар.

Хамааты дайынының соонда нарын ниитилел-политиктиг байдал турза-даа, тыва күрүнени тургузар дээш эрес-дидим хөдөлгөн Даа кожуунун чагырыкчызы ноян Буян-Бадаргының, Тыва хамаарышпас күрүнө болурунун талалакчызы Иннокентий Сафьяновтун ат-алдары Тыва Республиканың төөгүзүнче алдын үжүктөр-биле кири бижиттинген. Оларның аттарын Тываның чону кажан-даа утпас, кезээде мөгейип, хүндүлөп чоруур.

Тыва Арат Республика үзүндө Республика Хүнүн чылдың демдегеп эрттирип турган. ТАР Совет Эвилелинин составынче бактап кирген соонда, бо байырлалды эрттирбес апарган.

1999 чылдың февраль 12-де "Тыва Республиканың байырлалдарының дугайында" хоойлуну хүлээп алган соонда, Республика Хүнү –байырлап эгелээн. Август 15-ти Тыва Республика Хүнү күрүнө байырлалы кылдыр ук хоойлуда быжыггаан. Ол хүн байырлалдың болгаш дыштанылганың хүнү.

Тыва Республиканың Хүнүн байырлап эрттиреринин эзулалдары база чоорту хевирлеттине берген. Тываның Баштыңы республиканың ажылчы чонунга Республика Хүнү-биле байырны чедирери, август 15-те эртенгинин 9.00 шакта ТР-ниң Чазааның бажыңының мурнунга Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың күрүнө туктары байырлыг байдалга көдүрери, Тыва Арат Республиканың тургустунганының бирээзи ноян Моңгуш Буян-Бадаргының тураскаалына мөгейип, чечектер салып, байырлыг митинг эрттирери чаагай чаңчыл апарган.

Тыва Республика Хүнүнүн ниитилел-политиктиг утка-шынары улам делгереп, ону эрттиреринин чаа эзу-чаңчылдары улам сайзыраары чугаажок.

"Шын" солунунун ниитилел-политиктиг килдизи.

Хүннүн медээлери

СИГЕН КЕЗЕРИНГЕ МАРГЫЛДАА

Улуг-Хем кожуунга тус черниң муниципалдыг тургузуларының удурткучуларының аразына сиген кезер маргылдааны эрттирген. Мөөрейге кожуунун удуртулгазы, суму чагыргаларының даргалары шупту киришкен. Түннелинде, Арыг-Бажының чагырга даргазы Чолдуг-Белек Куулар бирги черни чаалап алган. Ийги шаңналдыг черде Эйлиг-Хемниң школа директору Владимир Дамдын база үшкү черге Торгалыг суму чагыргазының даргазы Эрес Санчы төлөптүг болган. Херээжен сиген кезикчилеринин аразына кожуунун хей дакпыр чемпиону Эйлиг-Хемден Лариса Оспакай, Чаатыдан Чодураа Кызыл-оол, Чаа-Хөлдөн Урана Натпит шаңналдыг черлерге кирген. Трактор-биле сиген кезеринге Чаа-Хөлдөн Мерген Даңгыт-оол шылгараан, ийги, үшкү черлерни Эйлиг-Хемден Николай Оолак база Арыг-Бажындан Белек Сынаа чаалап алганнар. Тиилекчилерге акша шаңналдарын тывыскан.

ГУБЕРНАТОРНУН СОЦИАЛ ТӨЛЕВИЛЕДЕРИ

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал-политика яамызы 2019 чылдың 6 айларының дургузунда кылып чоруткан ажылын түннүн хуралды эрттирген. «Социал картофель» губернатор төлевилелин боттандырып эгелээнден бээр, бо хуннерге чедир хей ажы-төлдүг 1600 өг-бүлө социал дузаламчыны алган. 2019 чылда 604 өг-бүлө, оон иштинде өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан, аңгы амыдырап-чурттап берген өг-бүлелиг апарган 47 уругга ногаа, картошка үрезинин үлөп берген. "Инек – чөмгөрикчи малым" төлевилел таварыштыр орулгазы эвээш болгаш хей ажы-төлдүг 869 өг-бүлө, "Социал хөмүр" төлевилелдин ачызында 2472 өг-бүлө 2 тонна хөмүр-даш болгаш 4,8 куб одаар ыяшты дузаламчыга алган.

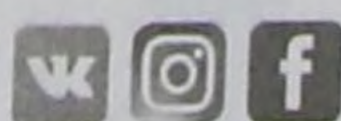
АЪТ МУНАРЫНГА МООЛДАР ШЫЛГАРААН

Моолга "АрМИ-2019" шеригжиткен оюннарның программасынче кирип турар "Аъттыг марафон" деп делегей чергелиг маргылдаа доозулган. Үшкү черни Россияның командазы биле Кыргыз Республиканың шериглери үлөшкен. Ийги черде – Казахстанның командазы. А эң дээр аът мунукчулары маргылдааны эрттирип, аалчыларны хүлээп алган тала Моол күрүнениң шериг албанныгылары бооп, бирги черни бүзүрелдиги-биле чаалап алган.

КОЖУУННУН НАЧЫН МӨГЕЗИ ШҮҮЛГЕН

2019 чылдың август 9-та Каа-Хем кожуунун Наадым байырлалына база Сарыг-Сеп суурнун 115 чылдаанынга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазына Сүт-Хөлдөн кожуун чергелиг Начын мөге Караа Алаңгы шүүлген, Тываның Чаан мөге Эрес Кара-Сал үжүрлөшкен. Үшкү-дөрткү шаңналдыг черлерге Эрзин кожуундан Тываның Начын мөге Баткар Баасан болгаш Сүт-Хөл кожуунун Начын мөге Начын-Мерген Ооржак олар кирген. 5-8-ки шаңналдыг черге Каа-Хемден Айдаш Даңзы-Белек, Сүт-Хөлдөн Даш-Шиви Херел, Чөөн-Хемчиктен Кежик Ооржак база Барыин-Хемчиктен Ай-Хаан Хомушкү төлөптүг болган. Шүүлген мөге 50000, үжүрлөшкен мөге 25000 рубль-биле шаңнаткан. Оон аңгыда, тускай шаңналдарны база тывыскан. Барыин-Хемчиктен Буян Сержи – "Тиилелгеже чүткүл" Каа-Хемден Кенден Кызыл-Кат – "Чараш арга", Эрзинден Доржу Ооржак – "Чараш девиг" дээш тус-тузунда 3000 рубль-биле шаңнаткан.

Чазак Даргазы социал
четкилерде

ТӨРЭЭН ЧЕРИ КҮШ БЕРГЕНЗИГ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун дугайында олут орбас, чыдын чытпас кижилер деп чугаалап болур. Албан-дужаалының аайы-биле кабинетке кылыр ажил-херектеринден бичии-ле хостуг апаргаш-ла, чон кандыг чурттап, ажилдап турарын билип алыр дээш, республиканың кожууннарынче, сумуларынче аъттаныптар чаңчылдыг. Аңаа чеде бергеш, кижилер-биле ужурашып, оларның ажил-ижин, амыдыралын сонургап, чонну дүвүредип турар айтырыглар дугайында ажит-чажыт чокка чугаалажыр. Тус черниң чурттакчыларын-дан ажил-иште чедишкиннерни, четпестерни билип ап, чүңү кылырын ол сүмележи бээр. Бир эвес херек болза, бодунуң дузазын көргүзерин аазааш, ону албан күүседир. Болган ужуражылгалар дугайында интернетте боду мынчаар бижип турар:

Август 8. "Кижилер бүрүзүңге бо чырык өртемчейге төк кээп дүшкен чери эң-не эргим. Ону кым-даа өске черлерден онзагай, бир янзы кылдыр хүлээп көөр. Ол ындыг-даа турар ужурулуг. Төрээн суурунун агаар-бойдузун тынып, кудумчуларынга кылаштап, чаңгыс чер-чурттугларның арыннарын көрүп алырга, эргим деп чүвезин. Сууруңче барыксааның, чаныксааның хана бээр. Дүүн төрүттүнген суурум Чодураага чедип, ол чоок-кавыда суурларның чурттакчылары-биле ужураштым. Ажил-агыйжы чугааны чорудуп, кандыг ажилдарны бүдүрүп чоруурувусту, чүңү кылып шыдавайн барганывысты чугаалап, келир үеде чаа-чаа сорулгаларны боттарывыс мурнувуска

салып алдывыс. Чон-биле дорт ужурашып тургаш, ынчан чүгле улустуң сагыш-сеткилин аартып чоруур айтырыгларны тодарадып, чүү чүве оларны дүвүредип чоруурун хандыр билип ап болур".

Август 8. "Ыдыктыг Хайыракан даа. Шаг-төөгүдөн бээр бистиң чоннуң онза хүндүлүп, чүдүп-сүзүктөп, авырал-хоргадап дилеп чоруур чери. Хайыракандан чангып-дилээн күзөлдөр херек кырында боттаны бээрин чеже-даа кижиден дыңнаан мен. Анаа эвес, Чырыкылыг Далай Башкывыс бо черни арамайлап, ыдыктап каан. Чер боду онзагай дээрзин херечилеп турар. Бо чылын янзы-бүрү өөрөдиге черлерин кызыл диплом-биле чедишкинниг дооскан аныяктар-биле Хайыракан дааның эдээнге, кайгамчык чараш черге ужураштым. Олар маңаа, ийи хүннүн дургузунда Улуг-Хем кожууннун амыдырал-чуртталгазы-биле танышып, янзы-бүрү бүдүрүлгелеринге чедип, боттарының төлөвилелдерин канчаар амыдыралга боттандырып болурун өөренип көргөннер. Аныяктарның тургузуп турар айтырыглары болгаш боттандыра деп турар күзөлдери дидим, чаартыкчы болгаш бистиң чуртувустуң сайзыралыңа чугула херек дээрзин демдегледим. Ямылар болгаш ведомстволар удуртукчуларынга уругларның солун эгелээшкннерин деткип, оларга дузаны кадарын дагып кагдым. Аныяк назын дээрге аныяк назын-на болгай. Оларның боттарыңа бүзүрели, күзөл-чүткүлү амыдыралдың агымыңа база бир чаа агым немежи, агымны дам күштелдириккен дег болду. Мен ынчаар хүлээп алдым. Эр хейлер! Кол-ла чүве төрээн чер-чуртунга артып калгаш, ону сайзырадырынче угланган туружун көргүзүп турары чүүден артык үнелиг-дир. Ыдыктыг Хайыракан эдээнге дугурушкан ажил-херектеривис албан боттаны бээр дээрзинге бүзүрээр мен".

Күштүглерниң ою

«Шериг ралли» АрМИ-2019 доозулган

Август 10-да Арат шөлүңге бүгү делегей чергелиг «Шериг ралли» АрМИ-2019 маргылдааны түңнээн, тиелекчилерин шаңнап-мактаан байырлыг езулал болуп эрткен. Байырлыг хемчегниң хүндүлүг аалчызы Россия Федерациязының камгалал сайыдының оралакчызы, Россияның маадыры генерал Дмитрий Булгаков база келген.

«Тулган тиелекчи» деп атка төлөптүг болган Россияның чыынды командазы генералдың холундан Кубокту алган.

«Тус-тузунда чарышка» (4x4 дугуйлуг машиналар) 1-биле 2-ги черге Россияның командазы төлөптүг болган. Үшкү черни Узбекстанның командазы чаалап алган.

Ол-ла чадага 6x6 дугуйлуг машиналар аразыңа 1-ги черни Россияның, 2-ги черни Кыдаттың база 3-зүн Узбекстанның командалары алган.

«Сүржүр чарышка» 3-кү чер дээш Кыдаттың, 2-гизинге Узбекстан биле Кыдаттың база бирги чер дээш Россияның командалары шаңнаткан.

«Оттук чарышка» Беларуссия 3-кү черни, 2-ги черни Кыдат, 1-ги черни база-ла Россияның командазы алган.

«Командалыг чарыш» – маргылдааның эң кол кезээнге Сербия биле Беларуссия 3-кү черге төлөптүг болган. 2-ги черни Кыдат болгаш Россияның командалары чаалап алгаш шыырак командалар деп адын бадыйтаан.

Бо чылын шериг оюннарыңа Сербия, Беларуссияның командалары бир дугаар кижип турар. Бо маргылдаага кижикчи машиналар ниитизи-биле 500 ажыг километр орукту эрткен. «Россияның камгалал сайыдыңа, бистиң

чаңгыс чер-чурттуувуска бо кайгамчык, лун маргылдааны Тывага эртиргени д өөрүп, четтиргенивисти илередип тур бис шеригжилерниң мөөрейи бистиң республике амыдырал-чуртталгазы-биле сырый хар заалыг апарган, чурттакчы чон мөөрейни а

сонургаар» – деп, ТР-ниң Чазак Даргазын оралакчызы Аяс Чудаан-оол демдеглээн.

Аяс МОНГУ

Даян ДАНСЮРЮННУҢ тырттыра чуруктар

Өөредилге болгаш эртем яамызында

ИРКУТСК УРУГЛАРЫНЫҢ ДЫШТАНЫЛГАЗЫ

Иркутск облазынга үерге таварышкан өг-бүлелерниң ажы-төлүн Тыва эки уткуп-хүлээп алгаш, «Юность» лагериниң бир ээлчээнде дыштандырган. Уруглар аңаа кадыкшылын быжыктырбышаан, хөй-ле культура-массалыг, спортчу хемчеглерге киржип, долу болгаш хөглүг дыштанылганы эрткенер.

Лагерьден келген хүнде уругларны ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызынга хөй-ле белектер манап турган. Чаа спортчу формалар, Тываның сүлдө демдээн көргүскен ак кедалар, футболкалар база бейсболкалар алганынга уруглар өөрүп, четтиргенин илереткенер.

Өөредилге сайыды Татьяна Санчаа уругларга республиканың онзагай черлерин, бойдузун таныштырган бичии экскурсияны эрттиргеш, дараазында хүнде Ийи-Талда аграр школаже чалаан. Аграр школаның коллективи хөй-ле солун оюн-тоглаалыг хемчеглерни бөлөткөп алган Иркутск уругларын уткуп алган. Олар орук ара, «Алдын-Булак» этно-культура комплекзин көөр аргалыг болган.

Август 15-те уругларны ТР-ниң Күрүнө лицейи өөредилге, эртем база культура программазы-биле манап турар.

Бистиң корр.

Тудугжулар хүнүнде

УЗАНЫКЧЫ, КАҢНАКЧЫЛАР

Тываның тудуг техникумунун башкызы Василий Оюн.

Тудугжу — бистиң амыдырал-чуртталгавыста эң кол мергежил болур. Оларның тудуп үндүргени чараш болгаш чылыг бажыңнары өдээ суурга-даа, хоорай черге-даа эргежок чугула. Ынчангаш ол кончуг-та ажыктыг мергежилдерниң бирээ-и. Тудугжуларның профессионал байырлалын чылдың-на август айда демдеглен турар. Улусчу чогаадылга бажыңыга байырлыг байдалга тудуг ажылынга ак сеткилдиг бараан бооп белген узаныкчы, каңнакчы, шевер-лекчи ажил-ишчи кижилерин шаңнап-мактаан.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчысы Александр Брокерт, тудуг талазы-биле сайыт Евгений Овсянников, көскү күрүнө ажилдакчызы, Тываның хөй-ниити балатазының даргазы Чимит-Доржу Он-дар болгаш өске-даа удуртукчулар байыр чедирип, тудугжуларга шаңналдарны тывыскаан. Республиканың девискээринде сайзырап турар тудуг ажылынга база социал-экономиктиг хөгжүлдуге ийирген үлүг-хуузу дээш «Суугу» КХН, «Кызылстрой» болгаш өске-даа албан-чурттарының ажилын онзалап демдег-лээн.

Республиканың суурларында уруглар садтарының, школаларның, база өскүс уругларга чурттаар оран-саваның тутунуп турары каракка илдең, көскү. Оон аңгыда, найысылал Кызылда база чаа, чараш чуртталга бажыңнары көвүдзэн. Бо бүгү тудугжуларның «алдын холдары»-биле кылдыганын ажылдары болур.

Тудугжулар байырлалыга уткуштур хемчеглер бир ай бурунгаар-ла эгелзэн турган. Уруглар аразынга «Тудугжу деп кымыл?» деп чурук мөөрейин-даа чарлаан. ТР-ниң Тудуг яамызы уругларның чуруктарын үнелеп, төлөптүглерин илередип, шаңнап-мактаан, чонга таныштырып көргүскен. А август 9-та найысылалга тудугжуларның чигине хүнүн демдеглээн. Баштай-ла Арат шөлүңге «Чурттаар бажыңны каш акша-биле тудуп алырыл?» деп тудуг ажылының талазы-биле белгелгени эрттирген. Маңаа республиканың тудуг албан организациялары, Кызыл хоорайда өөредилге черлери боттарының ажылдарын белгеп салганнар. ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчылары Анатолий Дамба-Хуурак, Александр Брокерт база бо адырның хүндүлүг хоочуну Биче-оол Ооржак тудугжуларга, аалчыларга байыр чедирип,

сактыышкыннары-биле үлөшкен.

Тываның тудуг техникумунун башкызы Василий Оюн студентилерниң кылган ажылдарына делгереңгей тайылбырны берди. Ыяш-биле чазаан, демир-биле каңнаан дээш кандыг-даа ажылдар бар. Чижээ, малчыннарның амыдыралына эргежок чугула суугу азы изиг-демирни оолдар боттары кылып өөренип алгаш, чонга садып турар. Каш чыл бурунгаар Хову-Аксынга одалга талазы-биле онза байдал тургустунган үеде, бо техникумунун оолдарының каңнап кылган изиг-демирлерин чурттакчыларга чедирип турган бис деп, оларның башкызы чугаалады.

Оон аңгыда, чуртталга бажыңнарының бичелеткен хевирлерин (македин) чыылган чонга база көргүскен. Оран-саваның тудуун демир каркас-биле азы чудук-биле тудуп болурун база тайылбырлап берген. Амыдыралга эргежок чугула херек ажил-агының шуптузун бо техникумунун студентилери кылып өөренип ап турарлар. «Тывасварщиктин» каңнакчыларының кылган, шеверлээн ажылдарын база белгээн. Оларның удуртукчузу Александр Афанасьев боду база келген.

Ол-ла белгелгеде Тахир Норбу тудуг-га хереглээри-биле арболитти болбаа-

зырадып эгелей бергенин таныштырды. Арболит-биле бажыңны, кажааны, гаражты-даа тудуп ап болур, бир кубта өртээ 6500 рубль, амдыызында ийи хемчээл бар деп, ол чугаалады. Ол ышкаш өске-даа тудуг материалдары садып

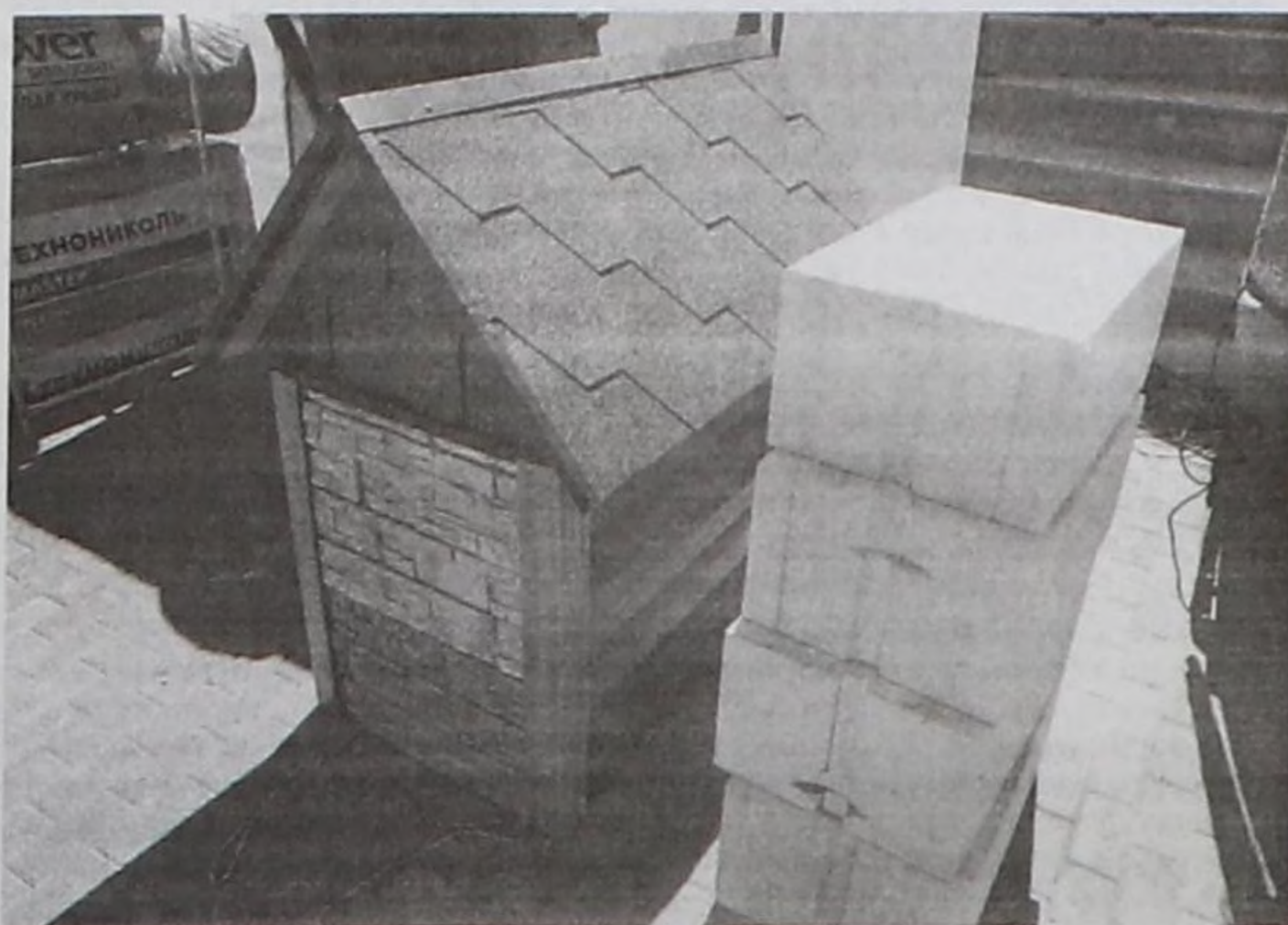

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчысы А.Брокерт.

турар сайгарлыкчылар боттарының барааннарын чонга көргүзүп турганнар. Чурттаар оран-сава тудуп алыр күзелдиг кижилерге база ажыктыг солун белгелге тудугжулар хүнүнде болган.

Ася ТҮЛҮШ.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруктары.

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ЧООККУ АЖЫЛ ХОНУКТАРЫНЫҢ КОЛ АЙТЫРЫГЛАРЫН АЙЫТКАН

Август 12-де Тыва Республиканың Чазааның Аппарат хуралына, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, чоокку ийи неделяның кол айтырыгларынче кичээнге ийи углаан.

Мал чемин курлавырлаарын, одалга сезонунга белеткелди уламчылап, тудуг болгаш капитал септелге ажылдарын ара тургузуп болбас деп, ол демдеглээн. Кол харысалга – адырлар яамылары биле муниципалдыг кожуннар чагыргаларына онаажыр. Чаа өөредилге чылынга белеткел, башкыларның август хуралын база аңгы көргөн.

Август 15-те демдегледип эрттирер Республика Хүнүн база сайгарган.

Тываның хөгжүлдизинге үлүг-хуузу кирип, чедишкенин чедип алган ажыл-ишчи кижилерни, күш-ажылдың хоочуннарын төлөтпег демдеглээрин Тываның Баштыңы айыткан. «Тыва күрүнениң төрүттүнгөн хүндүр ол. Ынчангаш төөгүже хая көрнүп, күрүне демдектеринге хүндүткелди илередин, культура, экономика тургузуушкунун, күрүне эргелеп-башкарылганын хевирлээринге үлүүн кириген эге баштайгыларга хүндүткелдин мөгейин кылыр» – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары адырларның хөгжүлдизин оруун тайылбырлаарга, хей-ниити-биле кады ажылдаарының бүгү аргаларын: хамаатылар-биле темалыг интернеттен эгелээш, чон хүлээп алышкынын ажылап, ажык-чарлыг чорукту хандыар.

Чазак Аппараты муниципалдыг тургузулгаларга Тыва Республиканың Чазааның хүлээп алышкынын эрттирерин чедип алыр. Байырлал бүдүүзүндө база байырлал хүннеринде хүлээп алышкынын чиге графин тургузар.

Неделяның бир улуг хемчээне – «Азия төвүндө хөөмей» делегей чергелиг мөөрей-фестивалы хамааржыр. Тываның Баштыңы фестивальды бедик деңгелге организаастап эрттирер даалганы Тываның культура сайыды Алдар Тамдынга дааскан.

Тыва Чазак.

ТЫВА РЕСПУБЛИКА ХҮНҮНГЕ ТУРАСКААТКАН КОЛ ХЕМЧЕГЛЕРНИҢ ПЛАНЫ

КУЛЬТУРА-МАССАЛЫГ ХЕМЧЕГЛЕР:

Август 14 – Улусчу чогадылга бажыңына 11.00 шакта «Национал төлөвилелдер – бүрүзүнге» республиканың хей-ниити албан черлериниң шуулганы (ТР-де Адалар чөвү ТР-ниң Херээженнер эвилели, ТР-ниң Культура, Кадык камгала, Күш-ажыл болгаш со политика яамылары).

Август 14 – В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрына 17.00 шакта Республиканың тураскааткан байырлыг хурал.

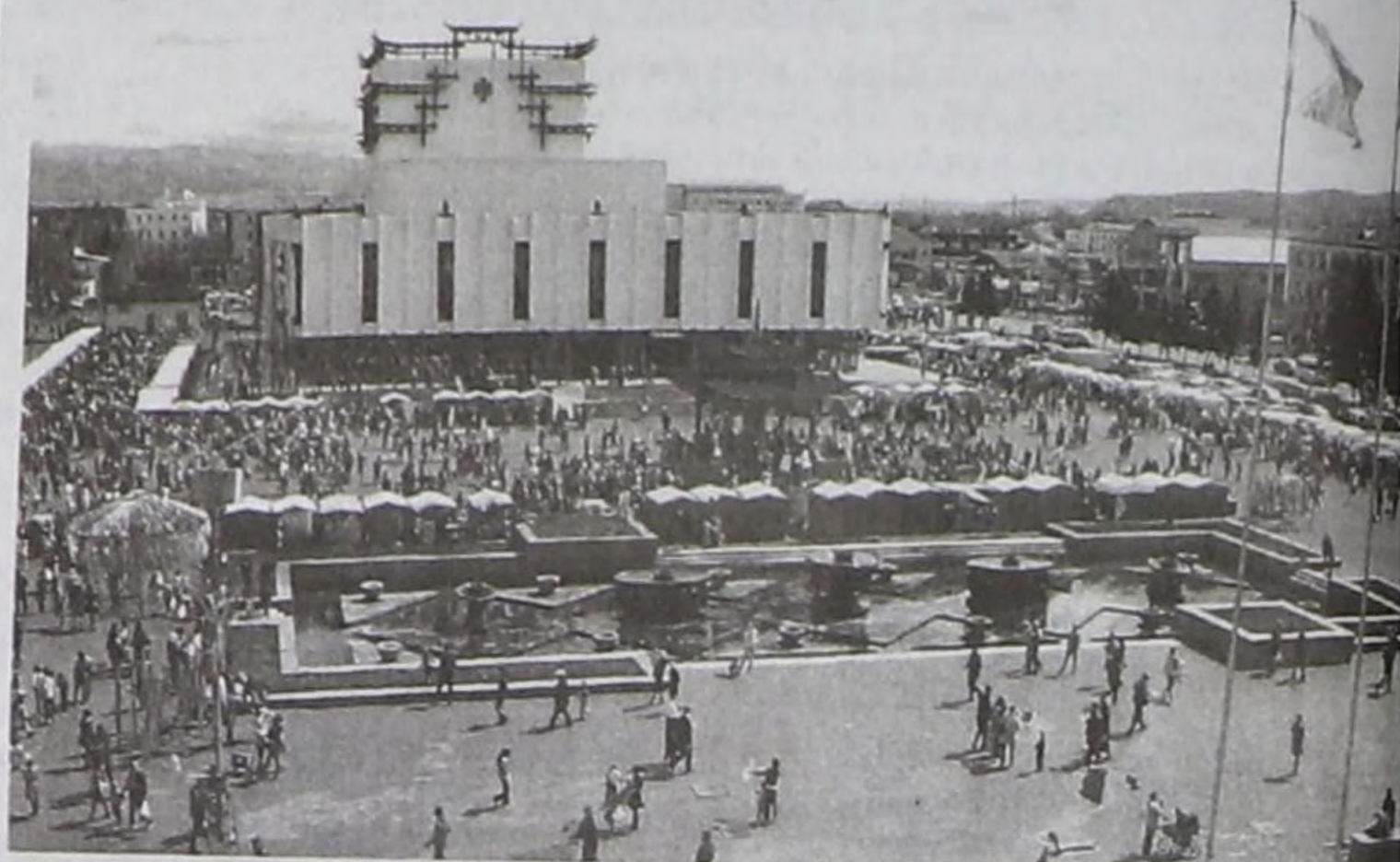
Август 15 – ТР-ниң Чазак Бажыңының мурнунга 9.00 шакта РФ-тиң, ТР-ниң Күрүне тарын көдүрер байырлыг езулал.

Август 15 – Тыва күрүнениң үндезилекчилериниң бирээзи Монгуш Буян-Бадыр тураскаалының мурнунга 11 шакта байырлыг митинг, чечектер салыр езулал болур.

Август 15 – Арат шөлүнге 12.00 шакта Тыва Республика Хүнүнге тураскааткан театр кан көргүзүлгелер.

Август 15 – Арат шөлүнге 12.00 шакта тус-черниң бараан бүдүрүкчүлериниң делгелл марказы: «Үлөгерлиг тыва ширээ» деп төлөвилелдин таныштырылгасы; Тыва Республика инвестициялыг күчүзүнүң дугайында таныштырылга.

Август 15 – Арбат шөлүнге 16.00 шакта Тыва Республика хүнүнге тураскааткан «Мен ансамблиниң концерти».

Август 15 – В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрына 17.00 шакта республиканың чергелиг «Тываның даңгыназы» чараш кыстар мөөрейи.

Август 15 – Арат шөлүнге 19.00 шакта «Аныяк Тываның 100 чылче базымы» деп аныяк кечээзи.

Август 15 – Енисей хемниң эринге 22.00 шакта байырлыг фейерверк.

Август 16 – Арат шөлүнге 19.00 шакта III Бүгү-делегейниң «Азия төвүндө хөөм фестивальдың ажыдышкыны».

Август 19 – Арат шөлүнге 18.00 шакта III Бүгү-делегейниң «Азия төвүндө хөөм фестивальдың байырлыг хаашкыны».

СПОРТЧУ ХЕМЧЕГЛЕР:

Август 13 – «Совет Тываның 5 чылы» стадионунга 12.00 шакта спортчу оюннар фестивалы.

Август 14 – «Совет Тываның 5 чылы» стадионунга 16.00 шакта спорту маргылдаалар фестивалы.

Август 15 – «Хүреш» стадионунга 14.00 шакта Тыва Республика хүнүнге тураскааткан ТР-ниң Баштыңының кубогу дээш делегей чергелиг хүреш маргылдаазы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Тыва Республикада бичии уругнун алыр пособиезиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 4 болгаш 5 чүүлдеринге өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Хоойлузунун төлөвилелиниң дугайында
2019 чылдың август 6 № 397 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республикада бичии уругнун алыр пособиезиниң дугайында» «Тыва Республиканың Хоойлузунун 4 болгаш 5 чүүлдеринге өскерилгелер кириериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун төлөвилелиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузунун 4 болгаш 5 чүүлдеринге өскерилгелер кириериниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелин чүүлдүг деп көргөш, Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) сайгарып көөр кылдыр кириер.

2. Ук хоойлу төлөвилелин Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) сайгарып көрүп турда, Тыва Республиканың Чазааның албан езузу-биле төлээзи кылдыр Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика сайыды С.Х. Сен-гини томуйлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаа кириген.
Төлөвилел

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

«Тыва Республикада бичии уругнун алыр пособиезиниң дугайында» Хоойлузунун 4 болгаш 5 чүүлдеринге өскерилгелер кириериниң дугайында
Чүүл 1

2004 чылдың декабрь 29-та № 1049 ВХ-1 «Тыва Республикада бичии уругнун алыр пособиезиниң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де, июнь 5-те, декабрь 13-те; 2008 чылдың декабрь 31-де; 2010 чылдың январь 14-те; 2011 чылдың январь 18-те, апрель 5-те; 2012 чылдың февраль 4-те; 2013 чылдың февраль 21-де; «Шын», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың июнь 5-те, 2009 чылдың январь 20-де; 2010 чылдың январь 19-та,

декабрь 28-те; 2011 чылдың апрель 2-де; 2012 чылдың февраль 7-де; 2013 чылдың март 28-те; Тыва Республиканың нормативтиг актылары, 2013 чылдың декабрь 3-де; 2014 чылдың май 14-те; 2015 чылдың апрель 10-да; Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунун интернет-порталы (www.pravo.gov.ru), 2015 чылдың апрель 13-те; №1700201504130002; 2017 чылдың январь 6-да, № 1700201701060002; 2018 чылдың апрель 27-де, № 1700201804270004) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 4-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиер;

«Чүүл 4. Бичии уругга пособиени алыр эргези

Бичии уругларга күрүнеден төлөп турар пособие акшазын уругнун ада-иезини бирээзи (азыралга алган болгаш азыракчыларның (ажаал-тежээкчилериниң) өстүрү хайгаараары-биле хүлээнген кижиге) ол уруг 16 хар четкиже, а бир звес ниити билгип өөредилге албан черинде өөренип турар болза 18 хар четкиже, Тыва Республиканың 2001 чылдың июль 9-та № 1138 «Амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлиниң дугайында» Хоойлузун езугаар өг-бүлениң ниити орулгазы чаңгыс кижиге хамаарыштыр амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлинден ашпайн турар болза, пособие акшазын алыр эргелиг.

Азыраары-биле хайгааралга алган уругларынга Тыва Республиканың хоойлу жудулга актыларын езугаар күрүнеден акша-хөреңгини ап турар азыракчыларның (ажаал-тежээкчилериниң) бичии уругларга пособие акшазын алыр эргези чок.

Уругларга пособие алыр эргени берип турар чаңгыс кижиге хамаарыштыр өг-бүлениң орулгазының ортумак хемчээлин санаарын болгаш учетка алырын Тыва Республиканың Чазааның эрге-хоойлу актыларының нормаларына үндезилээш чорудар.»

2) 5-ки чүүлде «127» деп саннарны «137» деп саннар-биле солуур.

Чүүл 2

1. Ук Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

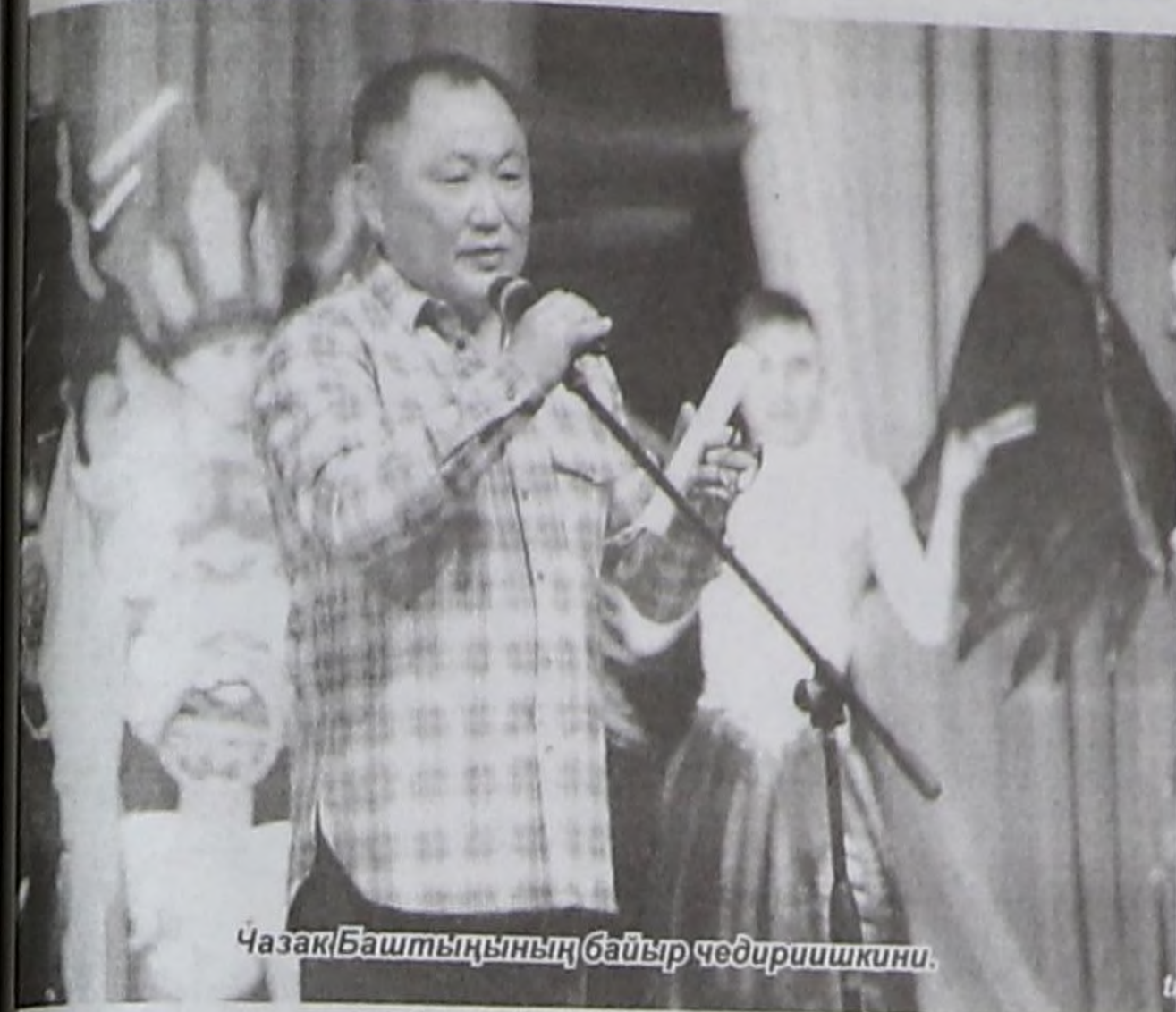
2. Бо Хоойлуң Дүрүмү (дөрткү абзацтың 1 чүүлүнүн 1 пунктузундан аңгыда) 2019 чылдың февраль 1-ден эгелеп тыттып келген хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына хамаарыштыр ажыглаттынар.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш.КАРА-ООЛ

Россияның аңгы-аңгы хоорай-ларында өөренип турар тыва студентилерниң шуулганын чыл санында кызылга эрттирери чаагай чаңчыл аттарган. Ооң кол чараш кезээнге «Мисс и мистер Альма-Матер» деп мөөрей амааржыр. «Альма-Матер» (латин дылдан очулдурага «чемгерикчи, буйныгы ие» азы «азыракчы ава»

«Мисс и мистер Альма-Матер-2019»

ЧАРАШ КЫСТЫҢ ЧАЖЫДЫ, ТАЖЫ ООЛДУҢ ЭРЕЗИ ЧУДЕЛ?

Чазак Баштыңының байыр чедиришкени.

ден) – бурун шагда эртем чедип алыр өредилге черин база ынчаар адаар турган.

Август 10-да республиканың кол сазы – В. Көк-оол аттыг Национал драм-театрынга мөөрейлежир эш 24 эң-не төлөптүг студент тажы оолдар, даңгына кыстар, оларның ада-и, дөргүл-төрели, чаңгыс хоорайдан студент эш-өөрү шупту сагыш човап ол чыгып келген.

Байырлыг кезээниң хүндүлүг аалчы-Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, студентилерге байыр чедирип, чедиш-кенини күззэн. «Силерни көргөш, эрзэн чуртувустуң келир үезин бодап эр-дир мен. Шериг темазын көдүрүп

турарыңар эки-дир, кижиле ызы кээр кылдыр ойнаптар-дыр силер. Кээргээр, сагыш човаачал, патриотчу сагыш-сеткилдиг болур ужурулгусу. Эр хейлер! Бистиң келир үевис силерниң холуңарда! Силерниң келир үеңер – Тывада!» – деп, чугаалааш, ол мөөрейниң түңнелинде, шылгарап үнүп келир тилекчилерге, тыпсыр «Айфон» телефоннарны экер-эрес Тажы база ховар Даңгына кыстың ады мөөрейниң түңнелинде билдинер-даа болза, баш бурунгаар организакчыларга дамчыдып берген.

Бирги таныштырылга кеззэн мурнуку чылдарда эрткилзэн мөөрейлерде ыш-каш чаңгыстап үнүп турбайн, уруглар, оолдар бөлүү-биле үнүп келгеш, хейнүн

самын күүсеткеш, боттарын кысказы-биле көрүкчүлерге таныштырганы дүрген-даа, көрүштүг-даа болду. Кайы хоорайны төлээлеп келгенин адаптарга-ла, аарыкчылар динмиттиг адыш часкаашкынар-биле хүлээп ап, киржикчилерниң хей-адын көдүргөн.

Бирги мөөрей салым-чаяанын көргүзери хемчегден эгелзэн. Санкт-Петербургтуң студентизи, дизайнер Айдаш Саттың «Алдын дага» (подкова) деп коллекциязының көргүзүүн баштай бараалгаткан. Талантылар мөөрейин 3 аңгы жанрга чарган: танцы-сам, пантомима болгаш шииден үзүндү. Танцы-сам жанрын «Юнона болгаш Авось» деп рок операга үндезилзэн. Уруглар испаннарның сурагылыг «Кармен» база индий болгаш тыва танцы-самны күүсеттилер. Пантомимага студент амы-дыралдан хөглүг-баштак сценажыткан көргүзүг көрүкчүлерниң сонургалын

даарааны онзагай.

Аныяктарның чогадыкчы, тывынгы-рын көргүзэр эң-не солун кеззэ – «Авангард» мөөрей. Аңаа киржикчи бүрүзү бар-ла турган материал-биле костюм чогааткаш, ону көргүзүп таныштырар. Авангард костюмнарның хей кезии тоолчургу, хуулгаазын маадырлар, сарыг шажынның дарийги бурганнары. Москвачы студентилер чурттуң чүрээ – Кремльдин суургазын база Кызылдың келир үезин көргүскени дыка тывызык. Уруглар кылагар, шылыргай тудуг материалдары-биле кандыг-даа чараш костюмнарны чогаадып кылганнар. Ылаңгыя Абаканның төлээзи Аарон Ензактың хуулгаазын ховаган кылдыр хуула бергени көрүкчүлерни хөглеткен. Чамдык студентилер Сибирьниң өрттенип турар арга-арыын, таакпының хоразын көргүзүп турары экология, бойдус темазынче угланган өөредилгилг, угаадыгы болду.

Тилекчилер Начын Семиспей, Долчан Ооржак.

хаара туткан.

Үшкү бөлүк – ши жанрынга студентилерниң дидими-биле киржип, ойнап күүсеткени база улуг сонургалды оттурган. «Дуруялар» деп шииден үзүндүзү эң-не көрүштүг болду. Уруглар, оолдар профессионал артистерден дудак чок көстүр дээш багай эвес күүсеттилер. Карак чажы бүлдеш кынны бээр кээргенчиг монологту чугаалап, рольдарын чедимчелиг көргүскени кайгамчык.

Мөөрейлер аразында-ла Тывада сурагылыг аныяк ыраажы Сайзаана Сюрюн, бичии сылдызыыс Ай-кыс Кыргыс база аныяктар аразында сурагжаан Чиңгис Хо-мушку чараш ырлары-биле көрүкчүлерни чалгааратпайн турду.

Дизайнер Айдаш Саттың «Көк угулзалар» деп коллекциязын модельдер орнунга студент, оолдар кыстар сцена кырынга көргүскен. Көк угулза, хээ кириген амгы үениң идик-хевин аныяк дизайнер бодунуң көрүжү-биле бир тускай кылдыр

Амгы үениң студентилериниң бурунгаар депшилгезин, чүткүлдүүн бо эрткен мөөрей бадыткаан. Чуртуң аңгы-аңгы хоорайларында эртем-билиг чедип ап чоруур тыва уруглар, оолдар эң-не салым-чаяанның, идепкейлиг, чараш, спортчу, эки өөредилгелиг болгаш кызымак чоруун көргүскен.

Мөөрейниң түңнелинде дээди шаңнал – «Мисс и мистер Альма-Матер-2019» деп атка Тыва-ку-нуң студентизи Долчан Ооржак биле Санкт-Петербург хоорайдан студент Начын Семиспей төлөптүг болганнар. Ийги черни Хакассияның уран чүүл колледжиниң сургуулу Анзат Саая («Вице-мисс») биле Москваның төлээзи Сайын Ондар («вице-мистер»), үшкү черни Санкт-Петербургтан Аялга Шадып база Абаканның төлээзи Аарон Ензак алганнар.

Алдынай АРАКЧАА.
«Тыва медиабөлүктүң»
чуруктары.

«Авангард» мөөрей.

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА

Байыр
чедиришкениАлдын хүн дег
ававыска

Бистиң энерелдиг, ынак ававыс Көшкендей Хертековна ЛАМАЖЫК август 10-да мугур 80 харлаан. Ол бүгү назынында Мөңгүн-Тайга кожуунун хереглекчилер ниитилелиниң улуг бухгалтери кылдыр хөй чылдарда үр-түннелдиг ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Ававыс 6 ажы-төлдүң ынак авазы, 22 уйнуктуң кырган-авазы.

Ававыс – оожум топтуг чаңныг, угаанныг, чараш, чончу, холу чөмзиг, бажыңдан аалчылары үзүлбес, столунуң кырынга изиг аш-чеми кезээде турар киж. Эргим киживиске байыр-лалын таварыштыр каң дег кадыкшылды, узун назынны, өөрүшкүнү сеткиливис ханызындан күзевишаан, бо одуругларны бараалгаттывыс:

Амыдырал чаяакчызы
Алдын хүн дег авайымга
Ажы-төлүң, уйнуктарың
Аас-кежик күзеп тур бис.
Байырланчыг 80 хар
Бөгүн сенче аалдап келди.
Бурган чаяан хүнүң-биле
Байырывыс хүлээп ап көр.
Ажыл-ишчи, алдар-аттыг
Авайым сээ мөгөөр бис.
Ам-даа бистиң ававыска
100 хар чедир чуртта, авай!

Уругларындан.

Утерянный аттестат о среднем общем образовании № Б 4089711, выданный в 2006 году МБОУ СОШ с. Морен Эрзинского кожууна Республики Тыва на имя Нынмыр Буяне Со-намовне, считать НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

(Солуннуң дараазында үндүрүлгези август 17-де үнер).

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru;
shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12100 экз.

Үндүрүлгениң тиражы: 4100

Уругларның айыыл чок чор

Эштир сезон төнмээнде

Тываның девискээринде хемнер-суглар эриктеринге бичии уругларның айыыл чок чорунче угланган хемчеглерни назы четпээннер херектериниң талазы-биле инспекторлар, полицияның участок төлээлери болгаш ИХЯ-ның өске-даа кезектериниң ажилдакчылары профилактиктиг рейдилерни эрттирип, суг объектилеринге канчаар шын алдынарын, арага ижип алгаш, эзирек эштири хоруглуг дээрзин хамаатыларга сагындырып турар.

Улуг улустуң хайгааралы чокка эштип турар бичии уругларже онза кичээнгеи угландырып, хөлдөр, хемнерни эриктерден база сугнуң бодунга патрульдап хынаары-биле катерлерни ажыглап турар.

Чайгы үеде бичии уруглар хөй кезинде үезин улуг улустуң хайгааралы чокка кудумчуга, хем кыдынга эштип, ойнап турар үезинде база ол ышкаш дыштанылга лагерьлеринге серемчилелдиг болурунче ки-

чээнгеи угландыраарының дугайында бесед бичии уруглар-биле чорудары чугула.

Арга-арыгже агаарлап, дыштанып чорачии уругларны эжиндирери-биле будуктуг үнүштер чок, суг дүвүнүң довураа арыг, иемдиг терең эвес суглуг черге туруп алырын суг турар. Хемге, хөлге бичии уругларны улуг хайгааралы чокка эжиндирип болбас. Эштир үеде эрик кыдындан азы бедигээштиг черде шурап шымныры хоруглуг. Сугга бичии уруг опчоктанып тенектериниң шыңгызы-биле болу.

Профилактиктиг хемчеглерниң бирээзи «росток-водоём» акция эштир сезон үезинде уламчылаар.

ТР-ниң ИХЯ-ның па

Виталий ШАЙФУЛИНИИң тырттыр

“Шынга” дүвүренчиг медээ

УЖУРУ МЫНДЫГ

“Мен, Хертек Екатерина Иргитовна, бо материалды бижиур ужурум мындыг.

2019 чылдың июнь 7-ниң хүнүнде, дүштекиниң 14.00 шакта Кызыл хоорайның Пролетарская №85 бажыңга өрт хып үнген. Мээң оглум Алексей Хертек өрт черинче долгаан. Өм ээзи биле оолдарым өрттү өжүрүп эгеледилер. Мен чаңгыс бажыңда кожа квартираларның соңгаларын соктап, өрт дугайында дыңнадып эгеледим. Өрт өөскүп үнген. №2 квартирада элээди болгаш бичии чаш ажы-төл удуп чыдар болганнар. Улуг оглум пом-биле соңгаларда чыпшыр

хал каан шаараш демирлерни (решёткаларны) кагып турда, өртчүлөр келгеш дузалажып, урун үндүрген.

Машиналарлыг келген өртчүлөр дузалап кагдылар. Бир машинаның шлангазы үрелик бо эвээш суг чаштырар. Ийиги машинаның суу дөңсүп калган. Чүгле үш, дөрт дугаар машина өрттү өжүрүп чадап турда, ол бажыңның кыдызынча шилчээ. Ынчалдыр бистиң дөрт квартиралыг бажыңывыс өрттенип кагды. Ооң чурттары чурттаар оран-сава чок арткан бис.

Бажыңның чурттакчылары КТРК-Тыва компания телевидение ажилдакчыларын чалап, тырған соонда, мэрияның ажилдакчызы Айыл Моңгуш курлавыр фондудан бажың бээрин аа Мынчага дээр чүгле №3 квартирага чурттаар берген. Арткан №1, 2, 4 квартираларның чурттары ажы-төлүвүс-биле өрттөнч черде ынынып, чурттап олур бис.

Өрттенип турган квартиралардан эжиттеп аргазы чок боорга, соңгаларда решёткаларны кагып тургаш, ийи аныяк кысты, элээди оолду, уругну өм ээзи оолдары-биле соңгадан үндүрүп, галап каан. Ооң дугайында база ыт чок болган шаңнал-мактал тыпсып, сагыш-сеткил деткизи-даа көргүспээннер.

Биске дузалаар хамаанчок, бажыңнар чок шаландырышкын чок деп, херекке албайн олдаргаларны кайгап-ханмайн, бо бүгүнү чон көрбүзүн дээш, “Шын” солунче бижи, чуруктары рудуп олур мен”.

Үлгедиг болгаш яла

СУДУҢ ШИИТПИРИ
ЧӨПТҮГ БЕ?

Россия Федерациязының Тыва Республикада Истелге комитетиниң ажилдакчыларының истелге үезинде чыгдыг барымдааларын өөренип көргөш, моон мурнунда шииттирбейн турган Ак-Довурак хоорайдан 27 болгаш 22 харлыг кады төрзэн угбашкыларга хамаарыштыр буруудадыр барымдааларны шынзыткан деп судтуң түннел шииткелин чарлаан.

Тыва Республиканың Дээди шүүгү черинге шииткелин төнчү кезээ езугаар РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 105 чүүлүнүң 2 кезээниң «ж» пунктузу езугаар (өлүрүшкүн, бөлүк кижилер, баш удур дугурушкан бөлүк кижилер) угбашкыларның улуу кем-херекти кылган деп буруудаткан, бичиизи – РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 105 чүүлүнүң 2 кезээниң «а, в, д, ж, к» иштиги пункттары-биле (өлүрүшкүн, ийи болгаш оон хөй кижини, ол ышкаш өске кем-херекти чажырап азы ону үлгедирин чиигедир сорулга-биле капсырлаш-

тырып, чаш уругларны онза дерзиизи-биле өлүр бөлүк кижилер) база РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң чүүлүнүң 2 кезээ-биле (ол-ла херектерни өрттөткүлганы, өскениң өнчү-хереңгизин сагышты-биле үрегдээни, өрттөткениниң түннелинде улуг когарал чедиргени).

Судтуң шииткели-биле 27 харлыг шииттир херээжен кижиге хамаарыштыр, ниити чурумнуг эди чазаар колонияга алды чылга хосталгазын казыттыр деп шииткели үндүрген. 22 харлыг шииттир херээжен кижини ниити чурумнуг эди-чазаар колониязынга он дөрт чылга хосталгазын казыттыр шииткелин эрттирип турар черниң психиатр эмчизин хайгааралынга күш-биле эмнеттирип, шиидер дугайында үзе шииткели үндүрген. Ол ышкаш шииттир херээжен угбашкыларның кайызынга-даа кеземче херээж эрттиргеш, чанып келген соонда, бир чыл ишти хостуг эргезин кызыгаарлаар дугайында немеши шииткели үндүрген.

Алла НУРАТ

Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле Истелге комитетиниң удуртукчузунуң кол дузалакчызы

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына кандидаттарның соңгулда мурнунун агитация материалдары (халас үндезинге)

Дус-Даг сумузунуң 90 чылынга

Алдарлыг малчын өгбевис дугайында

Бистиң улуг өгбелеривистиң бирээзи Шамак-оол Чамзырынович Тюлюш 1918 чылда төрүттүнген. Ол кара чажындан тура, ада-иезинге дузалажып, мал аразына өскөн. Бүгү амыдыралында чеже-чеже арбын малды күрүнеге өстүрүп, дужаап келбээн дээр!

Даанган ижинге кызымак, мурнакчы күш-ажылы дээш ТАР-ның Чазааның, Өвүр кожуунун, колхоз, совхозтун шаңналдарын удаа-дараа ап чораан.

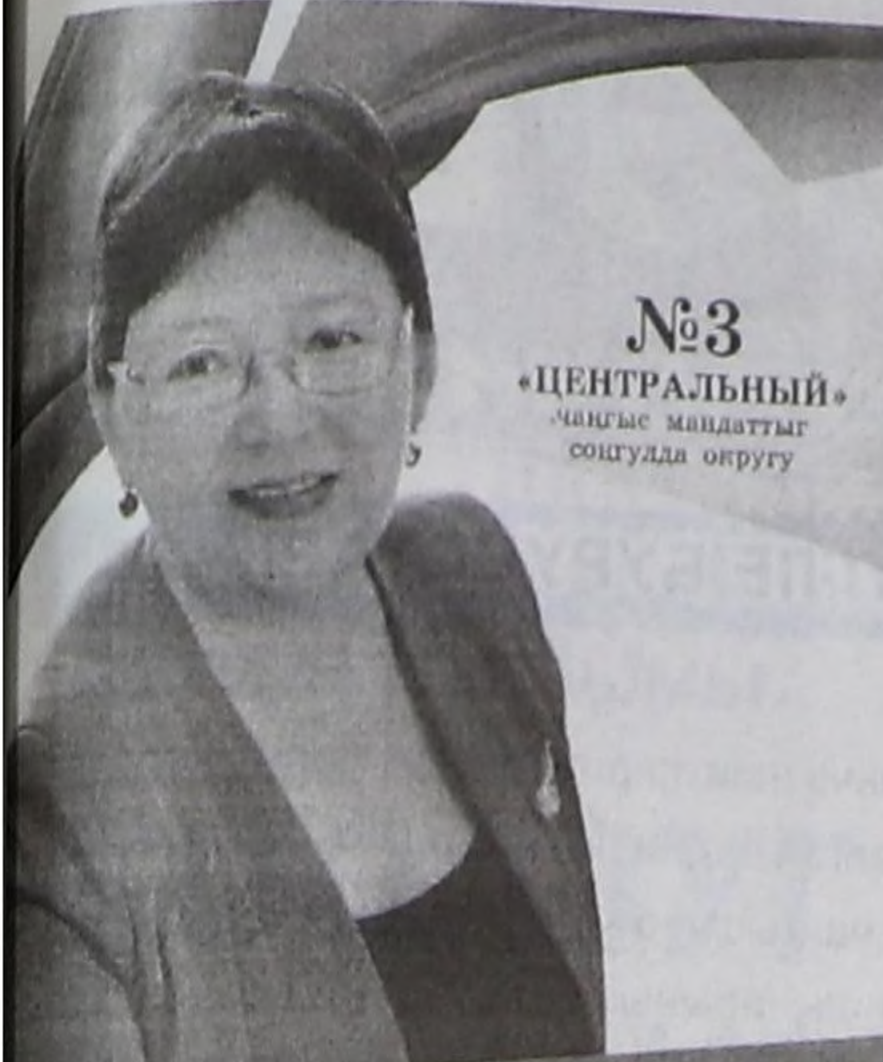
1963 чылда мурнуу зонаның азы Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин кожууннарның малчыннарының аразындан бир дугаар «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп бедик аттың эдилекчизи болган. А Тыва АССР-ге чеди дугаар «Алдарлыг малчын» деп атты тыпсып шаңнадып-даа турган. Архив материалдарында база мынчаар бижээн, «1963 чылдың февраль 8-те Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы-биле Тыва АССР-ниң ниитиниң мал ажылын хөгжүдөр талазы-биле алдар-хавыязы дээш «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп хүндүлүг атты тывыскан.

Шамак-оол Тюлюштун дөрт ажы-төлү, уйнуктары база бичии чажындан-на мал-маган кадарып өскөн, ажил-ишчи кижилер болгулаан.

Амгы үеде улуг огулунуң чаңгыс огу Шолбан-оол Делгер-оолович Тюлюштун кады төрээнери-биле демнежи, кырган-ачазының одар-белчири, хонштарын ээлеп, малын малдап чорууру өөрүнчү.

Сергей ТЮЛЮШ.

Чаа-Суур суур.

№3
«ЦЕНТРАЛЬНЫЙ»
чаңгыс мандаттыг
соңгулда округу

Хөгжүлдениң командасы дээш! Тыва дээш!
Ольга ХОМУШКУ
Сентябрь 8-те Дээди Хуралдың депутаттарының соңгулдамы

№4
«ПЕРВОМАЙСКИЙ»
чаңгыс мандаттыг
соңгулда округу

Хөгжүлдениң командасы дээш! Тыва дээш!
Седен-Очур КАРА-САЛ
Сентябрь 8-те Дээди Хуралдың депутаттарының соңгулдамы

Республика хүнүнге уткуштур

САЙЗЫРАЙ БЭЭР, БҮЗҮРЭЭР МЕН

Артыш, шаанак чыды сиңген,
Арыг чаагай аржаан суглуг,
Ада-өгбө төрзүн чурту,
Азий төвү – тыва черим.

Азия төвүн эжелей чурттаан бурунгу өлүгүлүг тыва чон бо хүнде Россияның штинде Тыва Республикада чурттап чорук. Социал-экономика хөгжүлделиг, кайгамчык чараш национал культуралыг, өчкөтүлүп хөгжүп орав чырыкчылыг келер үеги национал республика.

Тываның мурнунда төөгүлүг ужураалыг, онза болуушкуннарны демдегдери чугула. 2019 чылдың октябрь айда Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ниң, штинде РСФСР-ниң составына 44 чылда эки тура-биле киргенинден ээр 75 чыл ою болур. Ийи чыл хире болуш, 2021 чылда бот-догуннаан Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 10 чыл ою болур. Бо дээрже онзаалап демдеглээр ужурул болуушкуннар-дыр. Ге дизе тыва чоннуң амыдырал-чуртталгазынга, ооң келир үезинге деңнээр өчкөк чедишкуннарның, хөгжүлдениң, сайзыралдың оруу ынчан ажыттыг.

Бир звес Россияның составына 44 чылдың октябрь айда кирген үеден ээр санаар болза, 75 чыл болур. Кижиле чыны-дыр. Бо кыска үениң иштинде тыва чон социализмни чурттап эрткеш, коммунизмниң чыдын чыттап, амданып кээп, улуг, күштүг ССРЭ-ниң буступ жерин-даа көрүп, ооң каракка чаржыныг хоозуралында-даа таваржып, ону чып, чурттап эрткен болгай.

Тыва чон аштаваан-даа, түрөвзэн-на. Улуг Россияның эдзденден халатанып алгаш, өске республикалар, апартар, крайлар-биле бир демниг, сайралче чаңгыс орукта, чаңгыс шугумда күе басып чор бис.

Өске национал республикаларга үнзээрже, тыва чоннуң санының эвээжи ын. Ынчалза-даа хамык ужура санының эвээжинде, хөйүнде звес болдур ийи. ынарында деп чүве база-ла бар.

«Бежелээ бис, алдалаа бис. Бежен кижиле шинчилиг бис, Алдалаа бис, бежелээ бис, Алдан кижиле шинчилиг бис!» – деп кылажып чораан бис. Алды кижиле шинчилиг, беш кижиле бежен кижиле шинчилиг дээн утказы ханы болгаш, ийи чугаалап турар.

Бөгүнгү байдал-биле көөр болза, кыска күчү-күштүг, хөй националдыг, албак делгем Россияның составында аныяк, харын-даа хеймерлериниң эвээзи бистиң регионувус-тур. Ын-

чангаш республиканың политиктиг, социал-экономика болгаш культурлуг деңнели быжылгып, сайзыралдың болгаш хөгжүлдениң чаа бединче үнүп келиринге бүзүрээр мен.

ТӨӨГҮДЕ АЛДАР-АТТЫГ

Улуг филолог эртемденис Каадыр-оол Бичелдей төөгүчүлериң, этнограф эртемденнериң, чогаалчыларның шупту ажылдарын коптарып номчуп тургаш, делегейде сурагжаан шериг баштыңы Сүбедей тыва омак-сөөктүг кижиле дээрзин эртем-төөгү-биле тодарадып бадыйтаан. Ол дугайында бодунуң ажылдарында бижээн. Сүбедейниң болгаш ооң төрөлдериң дугайында теледамчыдылгага тайылбырлап чугаалаан. Ол ышкаш «Шын» солунуң кол редактору турган Артур Хертек биле эртемден Моңгуш Байыр-оол «Сүбедей тыва кадайның төрзүн огу» деп улуг чоргаарал-биле бижээн.

Делегей чергелиг эртемден-төөгүчүлөр, чогаалчылар, «Сүбедей – дээрже тыва кижиле-дир, Тываның огу-дур» деп тодарадып, доңнап каан болганда, оон ыңай биске чүү хережил? Кайгамчык мерген-угаанның, эрес-дидим, күчү-күштүг, делегейни кайгаткан, дээди деңнелдиң шериг баштыңының бирээзи ол. Эртемчейниң чартың эжелеп, үжөн ажыг тулчуушкуннарга чаңгыс-даа аштырышкын деп чүве көрбээн, аңаа деңнежер, шериг баштыңы полководчу турбаан. «Чогул, ол чырык черин кайы-даа булуңунга тываларның маадыры» болур деп, эртемден Моңгуш Байыр-оол бижээн. Мен база аңаа каттыжар мен. Эртемчейниң кайы-даа девискээринге төрүттүнген болза, тыва кижиден төрүттүнген болганда, национал маадырымыс, бүгү Тываның огу болур. Ооң адын төөгүге мөңгөйдип, тураскаалды-даа тургузуп болур хире.

Эвээш санныг тыва чонун, төрзүн Тывазын, ооң национал культуразын делегейге алдаржыдып, делгереткен Тываның база бир ат-сурагылы огу Владимир Оскал-оол болгай. ССРЭ-ниң күрүне циргигиниң чанынга тыва цирк бөлүүн үндезилеп тургускаш, ол бөлүк биле делегейни дээскингеш, янзы-бүрү нация чоннары уран талантызы-биле кайгаткан. Тыва чоннуң ат-алдарын бедик тудуп чорааннар. Владимир Оскал-оолдун цирк бөлүү чүгө ССРЭ-ге звес, а бүгү делегейге сурагжаан турган. Ол а бүгү делегейге сурагжаан артизи, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң улустун артизи, Тыва АССР-ниң улустун артизи, Якут

АССР-ниң алдарлыг артизи деп дээди хүндүлүг аттарны эдилеп чораан. Ооң ады амгы Россияның цирк уран чүүлүнүң төөгүзүндө мөңгөзи-биле кири бижиттинген. Төрзүн черин алдаржыткан тодаргай херечизи ол болур.

ТӨРЗҮН ЧЕРИНИҢ ЧОРГААРАЛЫ

Амгы XXI векте, Тываны чүгө Россия иштинге звес, а делегей көрүнчүлүгүне көдүрүп эккелген, чонунуң чоргааралы, алдарлыг огу дээрже Россияның Маадыры, Армияның генералы, РФ-тиң камгала сайыды Сергей Күжүгетович Шойгу-дур. Ол бодунуң өзүлүг төлөпиг мөзү-бүдүжү, ажил-албаны, алдар-ады-биле төрзүн Тывазын, тыва чонун алдаржыдып чоруур. Сергей Шойгу амгы «Чаңгыс аай демниг Россия» партиясының эң баштайгы бир дугаар тургузукчуларының бирээзи, ооң бот-иделкейи-биле ол партияның таваа тургустунган. «Орус географтыг ниитилел» хөй-ниити организациясының Президентизи. Ол бодунуң минутадан минутага чедир санап каан кол ажылындан аңгыда, үстүндө демдеглээним делегейге ужура-дузалыг хөй-ниити ажылын чедишкунниг удуртуп турар. Бичии-ле хостуг үезинде чогаал бижиир, чурдуур, чазаныр. «Уш чүүл эртемниг оол» деп тоолда, кайгамчык мерген угаанныг оол дээрже, Сергей болгай аан» – деп-даа чугаалажы бээр-дир бис.

Россияның чүрээ Москваның Кызыл Шөлге Улуг тиелелгениң 70 чыл оюнга тураскааткан шериг парадын хүлээп ап турда, ооң үнү Кызыл Шөлден ужукаш, Саян дагларының кырынга чаңгыланып турган ышкаш сагындырар.

Төрзүн чуртун, тыва чонун, адыжының иштинде дег кадагалап, хайгаарап, ооң хөгжүп-сайзыраарына кончуг улуг деткимчени, боттук дузаны көргүзүп келди, ам-даа көргүзөр дээрзинге бүзүрээр бис. Ол төрзүн черин каян-даа берге байдалга арттырбас.

ТИИЛЕГЕ-БИЛЕ АЛДАРЖЫДЫП ЧОУУР

Эртемчейниң кандыг-даа булуңунга маргылдаага кирип чедер бергеш, чүгө тиелелге-биле төрзүн чуртун делегейге алдаржыдып чоруур Тываның төлөпиг спортчу оолдары көвүдээн. Оларга төрзүн чону чоргаарланып чоруур. Делегейниң олимпий оюннарына алдын болгаш мөңгүн медальдары чаалап алган, алдарлыг ча адыкчызы Михаил Оюн, кикбокс талазы-биле аныяктар болгаш улуг улустар аразына Россияның, Европаның база делегейниң каш дакпыр чемпиону, арзылаңны арга-биле алып,

тайга черниң ирбижи – кикбоксер Антон Салчак болгаш өскөлөр-даа хамааржыр.

2019 чылда Будапешт хоорайга болуп эрткен хостуг хүрешке делегей чемпионнадынга мөңгүн медальды чаалап алган Тываның база бир алдар-аттыг мөгөзи Артас Санааны онзаалап демдеглекседим. Ооң спортчу чедишкуннериниң дугайында маңаа делгереңгей биживзэйн, чүгө дээрже, ол бодунуң дугайында «Шын» солунунга берген интервьюзунда кончуг тодаргай чугаалап каан. Артас Санаа бир ужуражылга үезинде мындыг чараш сөстөрүн чугаалаан: «Каяа-даа чоруурумга төрзүн Тывам чүрээмде, делегейниң кандыг-даа булуңунга чорааш, «Мен – тыва мен» деп адыңарны сактып чоруңар!» Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол: «Артас Санаа дег делегейге «Мен – тыва мен» – деп, черин алдаржыдып кээр мөгелер силерниң араңардан үнүп кээр, бүзүрээр мен» – деп, чон-биле ужуражылгазынга чугаалаан.

Спорттун делегей ареназынга «Мен – тыва мен» – деп бедик адын аяс дээрже киискидип чоруур салгалдарымыс бо хүннерде көстүп келдилер, көрүп чор бис. Эртен-даарта олимпий болгаш делегей чемпионнарынга-даа шүглүп үнүп кээринге бүзүрээр бис.

АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛДЫ КАҢНААЛЫҢАР

Бис депшилгеже, хөгжүлдеже чүткүлдүг, демниг, күштүг чон бис, ону төөгү бадыйтаан, бо бүгүнү амыдырал-чуртталга көргүзүп чор.

«Мен – тыва мен» деп ыдык ыры-выстың, ак-көк туугу-устун адаа-биле хүн үнер чүкче, хүннүң херелдеринче уткуй халдып орав, күчү-күштүг арат-тың овор-хевирин сиилбип, ыдыктап каан сүлдө-демдээвисти мурнувуска бедик туткаш, Тыва Республиканың Баштыңының, Чазааның, Дээди Хуралдың (парламентиниң) удуртулгазы-биле төрзүн Тывам, тыва чонум депшилгеже, хөгжүлдеже, сайзыралче тура дүшпейн, чүгө бурунгаар.

«Мөңгө харлыг дагның огу мен. Мөңгүн суглуг чурттуң уруу мен. Аймак чоннар бүлөзи, акы-дуңма найыралдыг. Депшилгеже чүткүлдүг, демниг чурттуг тыва мен» деп ырлажып-даа чоруур бис. Санымыс эвээш-даа болза, янзы-бүрү нациялыг аймак чонну каттыштырган, чаңгыс улуг өргээде, чаңгыс өг-бүлениң ажы-төлү дег, акы-дуңма найыралдыг чурттап чор бис.

Бистиң хөй нацияларлыг күрүневиске чоннар аразында акы-дуңма найырал каян-даа буступ дүшпөс, ол улам сайызырап, чаңгыс быжыг доң болуп каңалар.

Хирлиг-оол КОҢГАР,
күш-ажылдың хоочуну.

Кызыл хоорай 2019 чыл.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) үшкү чыыжының депутадынга кандидаттарның даңзызын бүрүткеткен
"Чаңгыс аай демниг Россия" партиясының соңгулда мурнунун агитация материалы (халас үндезинге)

ТЫВА ДЭЭШ

БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТІҢ КҮЖҮ

ШУПТУ КАДЫ — ЧҮГЛЕ БУРУНГААР!

Шолбан КАРА-ООЛ:

– Бис төрзэн Тывавыстың хөгжүлдезинче шиитпирлиг базым кылыр үеде келген бис. Бистиң сөөлгү чылдарда чедип алган чедишкиннеривис, сорулгаларымыс, тиилелгелеривис – ол дээрге, мээң чаңгыс чер-чурттугларымның чурту шынчызы-биле ынааның, туруштуг мөзү-шынарының база тургузуушкуннуң, рук киришкениниң деми-дир. Республикавыстың хөгжүлдезинин чача үе-чада дээрге, хөөредиг чокка чугаалаарга, шиитпирлиг базымнар кылганымыс бол кол чүүл, моон-даа ыңай шуптувус демниг чүткүл-биле бурунгаар шимчээвис: келир үе дээш, Тываның ат-алдары дээш! Бүзүрээр мен, шупту чүвем болур! Бистиң артывыста чонувус, боттуг ажил-херээвис бар! Сактып чорун чаңгыс чер-чурттугларым, шын – ажил-херээвисте!

БИСТИҢ КҮЖҮВУС — ДЕМНИИВИСТЕ!

Елена ФИЛИПОВА:

– Мээң шилилгем – «Чаңгыс аай демниг Россия» командазы! Чүге дизе мен хөгжүлдө дээш мен! Бистиң республикавыстың мурнунда салдырган сорулгаларын чүгле демниг, организасть, дуржулгалыг «Чаңгыс аай демниг Россия» командазының күчү-күжү шыдаар. «Чаңгыс аай демниг Россия» – эң-не күштүг, база янзы-бүрү программаларның аргаларын боттандыраарыңа, аңгы-аңгы айтырыгларны шиитпирлээринге шыдалдыг, политиктиг салдарлыг: биче ажил-херектерден улуг хемчээлдиг төлөвилелдерге чедир. Аңаа деңнежир чүве чок. «Чаңгыс аай демниг Россия» – хөйүнүң партиязы, ынчангаш бис шуптувус шын түңнелди чедип алыр бис, а хоозун чугаалар дээрге – чүнү-даа шыдавас, чүнү-даа кылып билбес кижилерниң үүлөзи-дир. «Чаңгыс аай демниг Россияның» күчү-шыдалын – төрзэн Тывавыстың чаагай чоруунче!

БИСТИҢ ШИЛИЛГЕВИС — БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕК

Станислав ОЮН:

– Төрзэн республикавыстың сайзыралы база хөгжүлдөзи дээш сорулга салган, тодаргай, бурунгаар көрүштүг профессионалдар-биле чаңгыс команда болуру – меңээ алдар болгаш улуг харыысалга. Сөөлгү чылдарда эң-не эки кылдырган чүүлдерни кадагалап арттыраарының база бурунгаар шимчээшкенин улаштыраарының чугулазын медресеп билип, бо шилилгемни кылган мен. Хоозун чугаа кылыр демагогтарның, популисттерниң үези катап эглип келбес кылдыр эрткен. Аныяк салгал – боттуг ажил-херек дээш, шиитпирлиг хөделиишкин дээш! Дуржулга, эртем-билиг болгаш бедик мергежил, аныяк күш-шыдал-биле согажаланган болуру – бистиң командавыстың ажылының чедишкениниң кол өзээ ол.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.
Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.
Редакторнуң оралакчызы М.О. Ондар — 2-17-91.
Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Ч. Чамзырын, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д.Б. Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян, корр. А.А. Монгуш).
Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94.

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва "Издательский дом
"Тыва-медиагрупп".

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-тө бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып
болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылар
дыннадыглары дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдылга индекс: хуу юкилерге — П6855,
организацияларга — П6860.
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлагже дужаганы: график өзугаар — 19.00,
херек кырында — 19.30. Солун келбейн барганда, 2-18-10
телефонне долгаар.